УДК 930.2(477)

Олег Полянський

СТОРІНКА З БІОГРАФІЇ КОБЗАРЯ: ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ЗАХІДНА УКРАЇНА

У статті розглядаються маловідомі факти знайомства Т. Шевченка із західноукраїнськими землями, зокрема Волинню та Галичиною та відображення цього ознайомлення у його творчості.

Ключові слова: *Тарас Шевченко, Галичина, Волинь, повстання 1846 р.*

Цьогорічний Шевченківський двохсотрічний ювілей відбувається під трагічним знаком унікальної декламації «Кавказу» майданівцем Самвелом Нігояном. Власне це, а не збільшення матеріальної винагороди Шевченківської премії, визначає сьогодні суть Шевченківських урочистостей. Смерть двадцятидворічного вірменина – істинного громадянина України, який з такою проникливістю і щирістю декламував на київській барикаді, поезію близького йому Тараса Шевченка є яскравим підтвердженням того, що саме нині завершується формування сучасної політичної української нації до якої належать представники різних народів, які не просто мають український паспорт, а почувають себе українцями. Для них, наш синьо-жовтий стяг і гімн «Ще не вмерла Україна» стали тепер не абстрактними державними атрибутами, а невід'ємною часткою їхньої приналежності до держави за яку вони готові віддати своє життя. Тому, глибоко символічним є те, що у боротьбі за Україну поклали свої голови сини різних регіонів України, в т.ч. тих, де нині маємо вкрай складну ситуацію, яка поглиблюється агресією Росії. *«Борітеся – поборете / Вам Бог помагає!»* - закликав нас Кобзаревими словами С. Нігоян. Мені ж, у зв'язку з нинішніми подіями, пригадуються рядки поезії В. Симоненка «Курдському братові» - епіграф до якої - «Борітеся – поборете» з «Кавказу» Шевченка: *«О курде! Бережи свої набої – / Без них тобі свій рід не вберегти. / Не заколисуй ненависті силу, / Тоді привітність візьмеш за девіз, / Як упаде в роззявлену могилу / Останній на планеті шовініст».*

Важко сказати коли зникне останній на планеті шовініст, але моральні й національні імперативи Шевченка залишаються для нас дороговказом у майбутнє: *«Свою Україну любіть, / Любіть її... Во*

время люте...»; «Раби, підніжки, грязь Москви...»; «І повіє новий огонь / З Холодного Яру». «Холодним Яром» в лютому цього року став київський Хрещатик і Майдан Незалежності, а «Гарячим Яром» вулиця Грушевського. Саме тут у горнилі кривавого протистояння з окупаційним антиукраїнським режимом формувалася нова Україна. Вогнехреще на Водохреща змінило все! Пролита кров, що зросила київську землю, відкрила нову добу в українській історії. Ті, хто пройшов «хрещення» на Грушевського, вже ніколи не будуть рабами, а в решти суспільства змінилися і свідомість, і менталітет, і світосприйняття. Далі відступати нікуди! Безальтернативний заклик Миколи Хвильового «Геть від Москви!» сьогодні не просто залишається актуальним, а є єдиним способом збереження незалежності України.

«В своїй хаті своя правда / І сила, і воля!» В Шевченковому слові шукаймо відповіді на всі наші жалі і болі – *«Борітеся – поборете!»* Не один письменник пробував у художньому слові відтворити велич і трагізм історичної долі України, але нікому не вдалося зробити це в такій блискучій поетичній формі, з таким глибоким проникненням у суть української душі, як Тарасові Шевченку. Його творча спадщина – це унікальна енциклопедія історії України, у якій навдивовижу достовірно знайшли своє відображення всі найважливіші події минулого України. Тому нині вкрай необхідне сучасне дослідження історичних поглядів Кобзаря. Адже саме його спадщина і тоді, і тепер мали і мають такий потужний націєтворчий потенціал, який не під силу зруйнувати нікому. Творчість Шевченка, зокрема поетична – це не лише найвищої проби літературні шедеври, а й водночас своєрідний історичний літопис України за яким можна вивчати і історію, і етнологію, і філософію, і психологію українського народу.

Шевченко і сьогодні з нами, на українських майданах, пророчо застерігає: *«Схаменіться! Будьте люди. / Бо лихо вам буде. / Розкуються незабаром / Заковані люде, / Настане суд, заговорять / І Дніпро, і гори! / І потече сторінками / Кров у синє море / Дітей ваших...».*

У цей непростий розшарпаний час всезагальної моральної деградації, народові, який хоче зберегти себе, вкрай потрібні національна пам'ять, національні герої, справжня національна еліта свідома свого призначення. Ким в цьому контексті був і є для нас, українців, Тарас Шевченко! Щоб відповісти на це запитання потрібно насамперед згадати, що являла собою Україна в добу Шевченка.

Втративши наприкінці XVIII ст. останні залишки національної державності – Гетьманщину і свої збройні сили – Запорозьку Січ, Україна була перетворена у звичайну провінцію Російської імперії, під назвою Малоросія, з поділом її території, за московським зразком, на губернії. Більша частина тогочасної української еліти, в погоні за матеріальними статками, привілеями та посадами асимілювалась і допомагала російському самодержавству розбудовувати імперію. Економіка краю мала, в основному, аграрний характер, а права основної частини населення, безпосередніх виробників – селян мало чим відрізнялися від прав робочої худоби. У сфері духовності і культури Україна змушена була доводити своє право на рідну мову, національну історію, а церква, підпорядкована Московському патріархату, була не стільки релігійною інституцією, як знаряддям російщення українців. Такий стан загрожував самому існуванню української нації: *«Погибнеш, згинеш, Україно, / Не стане знаку на землі...»*, - напише Шевченко, повернувшись із десятирічної солдатської каторги.

А чи часто ми задумуємося, навіть, над відомими фактами життєвого шляху Кобзаря, який завершився у 47 років. Всього 47! До речі, у цих трагічних 47, обірвалося життя Симона Петлюри, Євгена Коновальця, Василя Стуса. Всіх їх знищила тоталітарна комуністична система, як Тараса Шевченка – імперсько-самодержавна. Всі вони, ці знакові постаті нашої національної історії, в «добу жорстоку, як вовчиця» своїм чином, громадянською позицією й творчістю врятували і зберегли нас українців, як націю, не дали їй розчинитися у чужонаціональній стихії.

Отже, що ж конкретно являють собою ці всього 47 років життя Тараса Шевченка? Нагадаємо, що 24 із них він провів у кріпацтві, 9 – на волі, про яку сам писав що: «на такій волі, як собака на прив'язі», наступні 10 – на солдатській каторзі, а останні неповних 4 – в чужому і холодному Петербурзі, де й відійшов у вічність, щоб за кілька місяців повернутися в Україну у цинковій труні (як згодом повернеться Василь Стус), і «оселитися» тут, на дніпрових кручах навічно, в місці, де так мріяв спорудити свою оселю, завести сім'ю… Не судилося…

Тому знову і знову запитуємо себе: звідки у нього сімнадцятирічного юнака, закинутого лихою долею-мачухою у далекий Петербург, такі всебічні знання історії та культури України, таке неземне вболівання за її минуле, сучасне і прийдешнє, таке глибоке проникнення у найтонші й найделікатніші фібри української

душі? Адже, за кілька років, на чужині, він створить свої поетичні шедеври: «Причинну» - у двадцять три роки, «Тарасову ніч» та «Катерину» - у двадцять чотири, «Тополю» й «Івана Підкову» - у двадцять п'ять, а «Гайдамаки» - у двадцять сім.

Він – глибоковіруюча людина, відбуваючи заслання, у своїй вражаючій любові до України напише такі проникливі рядки: *«Я так її, я так люблю / Мою Україну убогу, / Що проклену святого Бога, / За неї душу погублю!».*

А перебуваючи під слідством у казематі Петро-Павлівської фортеці, залишить нам ще один заповіт: *«Свою Україну любіть, / Любіть її ... Во время люте, / В останню тяжкую минуту / За неї Господа моліть».*

Через сто років, у люті часи сталінщини, рефреном нам прозвучать слова Володимира Сосюри: *«Любіть Україну, як сонце любіть, / Як вітер, і трави, і води... / Всім серцем любіть Україну свою – / І вічні ми будемо з нею!».*

Сто років тому, за кілька місяців до початку Першої світової війни, російський імперіалізм заборонив відзначати сторічний ювілей Тараса Шевченка. Цьогорічний Шевченківський березень, коли ми святкуємо 200-річчя нашого національного Пророка відбувається за дуже подібних обставин. Путінська імперська Росія не маючи змоги напряму заборонити вшанування Кобзаря, вирішила взагалі ліквідувати Україну та українців. *«Погибнеш, згинеш Україно, / Не стане знаку на землі...»* - напише Шевченко, повернувшись із десятирічної солдатської каторги. З того часу минуло півтора століття, а питання про збереження національної ідентичності і національної державності України залишається відкритим.

У передмові до своєї книжки «Наслідуючи Христа: Віруючий у Бога Тарас Шевченко», що вийшла до 200-річчя Кобзаря, Д. Степовик пише: «На Шевченкові зійшлася клином уся ненависть Московської імперії до України й українців. За 160 років, що минули між сумнозвісним договором гетьмана Богдана Хмельницького з царем Олексієм Михайловичем в Переяславі 1654 року та народженням Шевченка 1814 року, московська тоталітарна абсолютистська монархія так і не спромоглася асимілювати українців. Розширила кордони через Сибір аж до берегів Тихого океану; завоювала майже половину всіх сповідників ісламу світу...; Вогнем і мечем захопила Кавказ і Закавказзя; готувалася через серію воєн з Туреччиною поповити Візантію й навіть... перенести столицю імперії з холодного і вологого Петербурга в колишню Візантійську столицю –

Константинополь. Ще крок – другий – і буде світове панування… І ось в цьому кривавому шесті на всі чотири сторони світу – під самим боком гостра колючка. Ба ні, ціла колода в оці! Малороси… Півтора століття Москва, а потім Петербург палили, різали, сікли їх; заповняли ними сибірські нетрі, гноїли їхніх провідників та ієрархів у кам'яних мішках Соловків, видали безліч заборон на вживання і навчання української мови, - а вони, - ці вперті, непокірні, бунтівні і хтозна-ще які малороси … раз по раз ставлять палиці в колеса «Святой Русі» в її прагненні заволодіти усім світом» [1, с. 5].

Наукову проблему «Тарас Шевченко і Західна Україна» слід досліджувати у різних контекстах, серед яких в першу чергу, варто проаналізувати джерела з яких Т. Шевченко брав інформацію про історію західноукраїнських земель загалом, а про Волинь і Галичину зокрема. Адже на Волині, яка входила до Російської імперії, він побував восени 1846 р., а Галичиною, що перебувала у складі Австрійської монархії і куди не міг потрапити через державний кордон, який розділяв українські землі, він цікавився систематично і в різні періоди. Так, відомо, що Т. Шевченко знав про діяльність «Руської трійці» і читав «Русалку Дністрову». Під час своєї першої мандрівки Україною у 1843 р. він познайомився з Платоном Лукашевичем – фольклористом, етнографом і мовознавцем, громадським діячем і землевласником [2, с. 292], бував у нього в його маєтку Березань. Тут він мав змогу докладно дізнатися про «Руську трійцю» та альманах «Русалку Дністрову». Як зазначає І. Дзюба, П. Лукашевич в листі до І. Вагилевича від 21 вересня 1843 р. пише, що «Шевченко знав про альманах й високо його оцінював; також Лукашевич нібито обговорював із Шевченком перспективу збагачення української літературної мови за рахунок також і галицької лексики» [3, с. 214].

Наведемо фрагмент цього листа, оскільки він малознаний навіть дослідникам: «Брате Даліборе (псевдонім І. Вагилевича – О.П.) Николаєвичу! Письмо Ваше від 3-го липня із Львова ледве дотягло послідніх чисел серпня … Коли Вашу листину получив, той час з паном Шевченком читовали Вашого «Мадея», що єсте напечатали в Будимі (Будапешті – О.П.)». Дуже жалко, що таковую поезію народную оставили. Дарите нас чистою мовою бескидською, бо вона наша прадідівська. Ще не мало би нам услуг оказали, коли би описали весь народ руський, живущий в Карпатах, з їх обичаями, преданіями і наріччями… В битність Шевченка у меня я предложив

йому заімствовать некоторії слова і форми Ваші, на что він согласився. […] «Літопись Львівськая» хорониться у мене яко зіниця ока […], дасть бог, вийде, і може в лучшу годину а ще до неї найшов другую і сукупно їх іздам. Через Шевченка в ноябрі відправлю в Петербург в цензуру. […]. 1843 года сентября 21. Березань» [4, с. 230-231].

Саме тут, в Березані, 9 жовтня 1843 р. Шевченко написав поезію «Розрита могила» в якій дав гострокритичну історичну оцінку минулому і сучасному Україні: *«Ой Богдане, Богданочку, / Якби була знала, / У колисці б задушила, / Під серцем приспала. / Степи мої запродані / Жидові, німоті, / Сини мої на чужині, / На чужій роботі. / Дніпро, брат мій, висихає, / Мене покидає, / І могили мої милі / Москаль розриває... / Нехай риє, розкопує, / Не своє шукає, / А тим часом перевертні / Нехай підростають / Та поможуть москалеві / Господарювати, / Та з матері полатану / Сорочку знімати»* [5, с. 100].

«Розкопування могил, - підкреслює І. Дзюба, - це насправді метафора викорчовування історичної пам'яті та національного самоусвідомлення українського народу з усіма трагічними наслідками, серед яких – найстрашніше: поява орди «перевертнів», які стануть опорою й ударною сило колоніального режиму. […] Це було сказано восени далекого-предалекого 1843 року, але неізреченний трагізм у тому, що всі наступні сто сімдесят років нашої історії що далі, то виразніше ілюстрували цю гіпотетичну модель національного розвитку, в яку самому Шевченкові так не хотілося вірити […] Цю метафору розритої-недорозритої могили, знищуваної, але незнищенної України ще зустрінемо в Шевченка, вона у нього одна з ключових. Ще буде містерія «Великий льох»…» [3, с. 226-227].

Закінчивши Академію мистецтв у Петербурзі, Тарас Шевченко весною 1845 р. повернувся в Україну і розпочав роботу в Київській Археографічній комісії, за дорученням якої восени 1846 р. вирушив на Поділля та Волинь. Ця подорож збіглася у часі з бурхливими подіями в Галичині, де в лютому 1846 р. мала місце спроба польського національно-визвольного повстання й одночасно розгорнувся могутній селянський рух, які справили потужний вплив на посилення революційних настроїв, як в Австрійській монархії, так і далеко поза її межами, а також знайшли широкий відгомін у тогочасній європейській суспільно-політичній думці [6].

Національні та соціальні рухи завжди цікавили Т. Шевченка і були однією з провідних тем його творчості. Тому, у своїй роботі **ми**

поставили за мету дослідити ряд важливих питань у життєписі Кобзаря, зокрема: чи знав Шевченко про повстання в Галичині? Яку оцінку він дав цим подіям? Чи вони знайшли відображення у його творчій спадщині? Якою була Кобзарева інтерпретація цих подій? Чи випадково/закономірно наукове відрядження Шевченка восени 1846 р. пролягло у прикордонні з повсталою Галичиною місцевості Поділля та Волині? Спроба відповісти на поставлені запитання розкриває одну із сторінок важливої і, в той же час, неповністю дослідженої теми «Шевченко і Західна Україна» [7, с. 14-23].

У її висвітленні, на нашу думку, можна виділити кілька етапів. Отже, перше: коли Т. Шевченко міг довідатися про повстання в Галичині? Хоча безпосередніх відомостей про це немає, можна припустити, що це трапилося відразу після його початку. Адже з кінця 1845 року Т. Шевченко став співробітником Археографічної комісії в Києві, за дорученням якої в першій половині 1846 року виїжджав у різні місця України [8]. Враховуючи відгомін, який знайшло повстання в Галичині серед селянства Східної України, тривогу урядових кіл з приводу цього, важко припустити, щоб у різних середовищах, де бував Т. Шевченко, не згадувалися події в Галичині. Підтвердженням цього є той факт, що в 1846 р. разом із Т. Шевченком у розкопках могили Переп'ятиха, поблизу Фастова, брав участь П. Прушинський — член таємних польських організацій, який за свою підпільну діяльність був заарештований і відбув свого часу заслання в Оренбурзькому краї — там, де роком пізніше буде «каратись, мучитись, але не каятиметься» Т. Шевченко. Повернувшись із заслання, П. Прушинський став співробітником Київської Археографічної комісії. Як відзначає відомий шевченкознавець Петро Жур, між Шевченком і Прушинським «людьми інтелігентними, освіченими і революційно настроєними не могли не виникнути близькі відносини, особливо в умовах тривожного 1846 року, коли вибухнуло повстання в Кракові, піднялись галицькі селяни. Ці події знайшли відповідний відгомін на Україні серед селянства і передової інтелігенції» [9, с. 44]. Поет мав зв'язки також і з іншими представниками польської суспільності на Україні, від яких теж черпав інформацію про повстання в Галичині.

Як відомо, весною 1846 року Т. Шевченко познайомився і зблизився з багатьма членами Кирило-Мефодіївського товариства. Зважаючи на зв'язки товариства з багатьма особами на Україні, в Росії, Польщі, Литві й Білорусії [10, с. 294], слід гадати, що вони, певним чином, інформували членів товариства про повстання в

Галичині, котрі й обговорювали їх. Доказом цього є зізнання на допиті О. Тулуба, який свідчив, що члени Товариства обговорювали повстання в Галичині, зокрема, позицію австрійських властей щодо нього. Про інтерес кирило-мефодіївців до Галичини свідчить і такий факт. В одного з його членів – Г. Андрузького який відбував заслання, в 1850 р. було проведено обшук і виявлено «заборонені твори», а також складений ним проект устрою майбутньої держави. У ньому наводився список державних установ республіки, яка повинна складатися з дев'яти штатів, серед яких, третім названо Галичину з Краковом [7, с. 15].

П. Зайончковський, який цікавився цим питанням, вважає, що в копії справи Андрузького помилково названо Краків і замість нього повинен бути Крим [11, с.134]. Вважаємо таке твердження невірним. Андрузький не випадково відокремлював в один штат Галичину з Краковом. Крим він, очевидно, відносив до штату «Чорноморія», що названий серед інших другим.

Цікавими є спогади студента-поляка Ю. Беліни-Кенджицького [12, с. 104-110], який познайомився із Шевченком і через нього — з Костомаровим. Під час спільної зустрічі було порушено питання про встановлення тісніших контактів з представниками польської суспільності на Україні, залучення їх до Кирило-Мефодіївського товариства. Обговорювалася, також, можливість створення майбутньої слов'янської федерації. Хоча до порозуміння тоді не дійшло, однак, зв'язки Шевченка з польськими колами наштовхнули свого часу В. Шурата на міркування, що проливають світло на дану проблему. «Не могло бути, — писав він, — щоб і серед київських поляків до 1846 р. не знайшлися такі, що були в тісних зв'язках з польською революційною конспірацією в Галичині. Польські мемуари з того часу вказують дуже виразно на такі зв'язки…» [13, с. 201].

У контексті ймовірності таких зв'язків можна розглядати й інший факт. Г. Яблонський, який брав участь у революційному русі в Росії, прибувши нелегально 1848 року в Галичину, надрукував у часописі «Дневник руський» вірш «Мученикам вольності з р. 1847», присвячений Т. Шевченкові та іншим учасникам Кирило-Мефодіївського товариства [7, с. 16].

Ще одним промінчиком світла на проблему «Т. Шевченко і повстання 1846 року в Галичині» є доповідна записка «розжалуваного» лубенського городничого, підполковника Андрєєва з 1849 р., яку було виявлено й опубліковано в 1961 р. У ній ідеться

про те, що в той час, коли «мятеж свирепствовал в городе Кракове и Галиции», в Лубни прибула польська мандрівна трупа. «В самое это время, — пише Андрєєв, — явился в городе Лубнах известный возмутитель академик Тарас Шевченко, который своими либеральными возгласами, сочиненными им, и оскорбительными эпиграммами противу особы вашего императорского величества видимо старался бросить пламенник мятежа и кровавых междоусобий и в Малоросии, подобно происходившим в западных губерниях, восстановить народ против законной власти» [14, с. 171]. Андрєєв пропонував вжити поліцейських заходів не лише до мандрівних артистів, а й до Шевченка, але полтавський губернатор Озлобившись з ним не погодився і наказав звільнити заарештованих поляків. Тоді, повідомляє Андрєєв, він вирішив послати донесення просто в Петербург. І хоча він, знаючи дальшу долю Шевченка, прагнув приписати собі заслуги в його арешті, варта уваги його спроба пов'язати події в Галичині з ім'ям поета.

У такому ж плані можна розглядати й записи в щоденнику петрашевця Момбеллі. Згадуючи про арешти членів Кирило-Мефодіївського товариства, він наводив різні чутки, що поширювалися в зв'язку з цим у Петербурзі. Говорилося, нібито Шевченко написав відозву до народу, яку дав одному французові для опублікування за кордоном. На митниці її виявили. Шевченко, рятуючись від переслідувань, утік в Галичину і там його заарештували [7, с. 16].

Отже, у жовтні 1846 р. Т. Шевченко дістав можливість побувати на територіях, що межували з охопленою повстанням Галичиною. 21 вересня Археографічна комісія доручила Шевченкові виїхати в Київську, Подільську і Волинську губернії для збору народних переказів, легенд та опису історичних пам'яток. На ім'я виконуючого обов'язки подільського архієпископа Арсенія і волинського Никапора було надіслано листи про сприяння Шевченкові у виконанні завдань Археографічної комісії [15, с. 129, 130-131].

Тому виникає запитання. Чи міг Т. Шевченко, знаючи про селянське повстання в Галичині, вплинути на вибір маршруту, який проліг у прикордонні з нею губернії? Зважаючи на його дружні взаємини з багатьма членами Археографічної комісії (М. Іванишевим, М. Костомаровим, М. Максимовичем, П. Прушинським та ін.), можна стверджувати, що міг. Навіть більше того, зробив усе можливе, щоби потрапити туди!

Наприкінці вересня 1846 р. поет виїхав з Києва і першого жовтня прибув до Кам'янця-Подільського, де зупинився у Петра Чуйкевича – людини прогресивних поглядів, учителя, збирача пісень [16, с. 349]. Третього жовтня Т. Шевченко записав від нього, разом з іншими, пісню про народного месника Устима Кармелюка «Ой, Кармелюче, по світу ходиш». Нам видається, що не могли Шевченко і Чуйкевич, згадуючи про боротьбу селян під проводом Кармелюка, не згадати теми селянського повстання, що розгорнулося на цей час у сусідній Галичині. Тим більше, що Шевченко виїжджав з Кам'янця-Подільського в навколишні села, де, безпосередньо, чув розповіді селян, як про повстання в Галичині, так і про заворушення, що розпочалися під його впливом у сусідніх Летичівському, Проскурівському, Ізяславському, Старокостянтинівському та інших повітах.

Очевидно й те, що Шевченко, виконуючи завдання Археографічної комісії, контактував з офіційними особами, які могли, зі свого боку, інформувати його про події в Галичині. Варто зауважити, що власті Кам'янця-Подільського мали тісні контакти, зокрема обмін інформацією з галицькими властями стосовно спроби шляхетського національно-визвольного повстання, а також селянських заворушень і заходів для відвернення загрози його поширення на російські володіння [17, с. 16].

Із Кам'янця-Подільського, через Проскурів-Меджибіж-Летичів-Хмільник-Старокостянтинів-Ізяслав, Тарас Шевченко виїхав на Волинь. У середині жовтня він прибув до Почаєва, де зупинився в готелі місцевої лаври. Тут, згідно із завданням Археографічної комісії, Т. Шевченко намалював чотири акварелі: «Почаївська лавра з півдня», «Почаївська лавра з заходу», «Собор Почаївської лаври (внутрішній вигляд)», «Вид на околиці з тераси Почаївської лаври», а також виконав два ескізи і начерк олівцем. Усі роботи репродукуються у сьомому томі повного зібрання Кобзаря. На всіх акварелях позначився загальний принцип Шевченка-художника: обов'язкова присутність людських постатей — чи це пейзаж, чи малюнок пам'яток архітектури. Акварель «Вид на околиці з тераси Почаївської лаври» цікава ще й тим, що на ній, удалині, у синюватому серпанку, видніється галицьке село Підкамінь. У Почаєві Т. Шевченко записав також народні пісні «Гиля, гиля, селезень», «Ой пила, випила» та «Ой у саду, у саду» [7, с. 18].

Із Почаєва Т. Шевченко виїжджав у навколишні села, відвідав, зокрема, і Вишнівець. Тут його увагу привернув ренесансний палац

XVIII ст., що зберігся донині, в якому знаходилася велика колекція картин, гобеленів, скульптур, зброї та цінна бібліотека. Палац, до речі, споруджено на місці колишнього замку князів Вишневецьких, рід яких походив із Вишнівця, а сполонізований нащадок яких — магнат Ярема Вишневецький згадується Шевченком у повісті «Близнецы». Вважається, що Т. Шевченко виконав тут кілька малюнків, які не дійшли до нас.

Збереглися спогади місцевого селянина Ф. Кружилка, який розповідав про перебування поета у Вишнівці: «А за Шевченка чували? Або що? Бо тут він був. Кілька днів був. То саля, де він було, як не малює, то щось пише. То тут зараз за границею Підкаміць, знаєте? Отож він раз мені каже: «Якби там у Підкамені побувати часок». А я гадаю, що на відпуст захотілось піти, питаю: чи ви чували, чого то назвали Підкамінь? І кажу йому, як нечистий взяв каменюку та ніс на кляштор, щоб його придушити, але когут запіяв, і не вдалось. А він засміявся і каже: «То не так було... то чортяка нашого брата мав тим каменем там придушити — і придушив. От і Підкамінь!» Так, жартуючи, Т. Шевченко пояснював назву села.

Із Почаєва Т. Шевченко поїхав до Кременця, де оглянув пам'ятки старовини цього мальовничого міста. У повісті «Варнак» він розповідає: «Возвращаясь из Почаева, я зашел у Кременец посмотреть на королеву Бону и на воздвигавшиеся в то время палаты, или кляштор для Кременецкого лицея». Згадується в повісті також один із засновників ліцею Т. Чацький, могилу якого в Дубно поет відвідав пізніше. Численні пам'ятки архітектури: Замкова гора, козацький цвинтар – все це, очевидно, зацікавило Т. Шевченка. Як і народні перекази про гайдамацький рух. Сьогодні на будівлі колишнього ліцею встановлено меморіальну дошку з написом: «Восени 1846 року Т. Г. Шевченко відвідав Кременець і його ліцей. На основі зібраних матеріалів цього краю поет написав відому повість «Варнак»». Цікаво, що фольклорні матеріали, зібрані під час подорожі по Поділлю і Волині, Т. Шевченко старанно зберігав і вони були виявлені в нього на засланні під час обшуку та арешту 1850 року. На допиті він так пояснив їх наявність: «Стихи и песни на малороссийском наречии... записаны мною во время бытности моей в Киевской, Каменец-Подольской и Волынской губерниях, как песни народные, 1846 года...» [7, с. 19].

Подорож Т. Шевченка 1846 року по Поділлю та Волині, огляд і змалювання там історичних пам'яток, записи народних переказів, легенд і пісень, ознайомлення з історичними документами знайшли

відображення у творчості Кобзаря. Це однойменні поема і повість «Варнак», повісті «Художник», «Прогулянка с удовольствием и не без морали», поема «Марина», «Щоденник» та інші твори.

Історичні пам'ятки України, які вивчав Т. Шевченко під час своїх експедицій, викликали в нього глибокі асоціації: «На полях Волыни и Подолии вы часто любуетесь живописными развалинами древних массивных замков и палат... Что же они говорят? О чем свидетельствуют эти угрюмые свидетели прошедшего? О деспотизме и рабстве! О хлопах и магнатах! Могила, или курган, на Волыне и Подолии большая редкость. По берегам же Днепра, в губерниях Киевской, Полтавской, вы не пройдете версты поля, не украшенного высокой могилой, а иногда и десятками могил... Что же говорят пытливому потомку эти темные могили на берегах Днепра и грандиозные руины дворцов и замков на берегах Днестра? Они говорят о рабстве и свободе. Бедная, малосильная Волынь и Подолия, она охраняла своих распинателей в неприступных замках и роскошных палатах. А моя прекрасная, могучая, вольнолюбивая Украина туго начиняла своим вольным и вражьим трупом неизчислимые огромные курганы. Она своей славы на поталу не давала, врага-деспота под ноги топтала и свободная, нерастленная умирала. Вот что значит могилы и руины» [7, с. 19].

Варто звернути увагу читачів на один твір, що був написаний Т. Шевченком пізніше, на засланні у 1848 році, в якому знайшли відображення галицькі події 1846 року. Це - байка «Сичі». В алегоричних образах твору («сичі» — шляхетські повстанці, «орел» — австрійський імператор, «ворони» — австрійські чиновники, «бідне птаство» — народ) Т. Шевченко відтворив усю складність подій у Галичині 1846 р. Галицькі селяни використовували тоді невдачу шляхетських повстанців, які зробили спробу підняти національно-визвольне повстання проти Австрійської монархії, як привід до виступу проти ненависного їм ладу. Розпочавшись із роззброєння шляхетських загонів, селянські виступи, незабаром, переросли у могутнє антифеодальне повстання, яке відразу ж привернуло увагу поета.

Тому, не випадково, маршрут чергового відрядження Т. Шевченка восени 1846 року проліг у прикордонні з Галичиною губернії. Наприкінці жовтня, відвідавши Кременець, Острог, Дубно й Корець, через Новоград-Волинський і Житомир (тут теж мали місце селянські заворушення), Шевченко повернувся до Києва. На жаль, документальних матеріалів, зокрема, офіційного звіту Шевченка про

відрядження, не збереглося. А вони, можливо, розширили б наші уявлення про його маршрут і результати та допомогли б зрозуміти генезу багатьох творів поета, його ознайомлення із селянським повстанням у Галичині.

Третій етап знайомства Шевченка з галицьким повстанням розпочався на засланні. Так, зокрема, в Орській фортеці у 1847 році він познайомився з Іполитом Завадським та Станіславом Крулікевичем, яких, за спробу приєднатися до Краківського повстання 1846 року, покарали шпіцрутенами і віддали в солдати. Очевидно, що саме вони були одними, з перших поляків, з якими поет познайомився на самому початку свого оренбурзького заслання [18, с. 244]. У складі загону, що мав обслуговувати Аральську експедицію, Крулікевич разом із Шевченком здійснили перехід з Орської фортеці в Раїм і зимували на Кос-Аралі в 1848-1849 роках.

Події в Галичині, цілком імовірно, обговорювалися в польсько-російсько-українському гуртку, що склався в Орській фортеці у 1847-1850 роках, в який входили Т. Шевченко та І. Завадський. На різних стадіях існування гуртка до нього належали й учасники повстання 1830-1831 рр., члени варшавських конспіративних товариств 40-х років та репресовані після Краківського повстання 1846 року. Як зазначав Л. Большаков, важливе місце в діяльності гуртка займав ідейно-теоретичний розвиток його членів. Гуртківці відчували потребу в осмисленні подій, в яких брали участь самі й інших, що відбувалися в минулому [19, с. 112].

Особливої уваги заслуговує той факт, що разом із Шевченком (в одній роті) відбували заслання у 1847-1848 роках безпосередні учасники галицьких подій 1846 року — селяни І. Дарчук, П. Маслюк, Я. Михалько та М. Чемерда. Від них поет-засланець міг отримати нові відомості про селянське повстання. Очевидно, що вони дещо відрізнялися, як від трактування цих подій учасниками польського національно-визвольного руху, так і від поширених тоді офіційних версій щодо позицій галицьких селян. Внаслідок такого ознайомлення Т. Шевченка з даною проблемою, в другій половині 1848 року була написана єдина в його творчості байка «На ниву в жито у ночі» («Січі»). До речі, слід зазначити, що М. Чемерда в той період, коли вона створювалася, був разом із Шевченком на Аральському морі [7, с. 21].

Було кілька спроб трактування цього твору. Але найбільш вірогідне зробив В. Щурат, який пояснював байку, як «рефлекс подій 1846 року в Галичині. Бо, хіба ніщо інше, як «галицька різня»

БІБЛІОТЕКА
ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

справлену польським революційним мазурам, міг мати Шевченко на думці» [13, с. 334]. Далі В. Щурат так тлумачить алегоричні образи твору: «Тільки полюбуватися можна влучністю порівняння: конспіраторів, що потайки заходять у село, з пальотом нічних птахів-сичів на мужицьку пиву; народу – з дрібним птаством; володаря – з орлом; підготовленої ним контрреволюції – з заставленням мужицького сільця; епілогу «мазурської різні», тобто видачі побитих революціонерів австрійським старостам – з видачею приборканих сичів на іграшку воронам» [13, с. 335]. Таке трактування алегоричних образів байки, на даний час, є найбільш прийнятним. Правда, тут не можна погодитися з печітким визначенням шляхетських повстанців – як революціонерів і невірним тлумаченням селянського повстання 1846 року – як «контрреволюції». Як відомо, повстання мало яскраво виражений антифеодальний характер. Воно відіграло вирішальну роль у скасуванні панщини, здійснило значний вплив на активізацію селянського руху не лише в Австрійській монархії, а й у багатьох інших країнах.

До такого ж тлумачення байки схиляється і відомий шевченкознавець Ю. Івакін [20]. Відзначивши, що глибокий суспільно-політичний зміст цієї байки сильно зашифрований і її алегорій не можна зрозуміти, не маючи до них історичного ключа, він, все ж, стверджує, що у вірші конкретно йдеться про події 1846 року в Західній Галичині: «Про «мазурську різню», - пише він, - Шевченко міг чути ще 1846 року, коли перебував у прикордонних з Австрією місцевостях Волині. Та найвірогідніше, що безпосередній поштовх до створення байки дали йому розповіді про події в Західній Галичині польських засланців, передусім Т. Вернера, з яким поет зблизився на Аралі, де й написано цей твір... Т. Шевченко написав «Сичі», можливо тому, що соціально-політична обстановка на Україні багато в чому нагадувала обстановку австрійської Галичини і урок подій 1846 року був дуже повчальним для українського національно-визвольного руху» [21].

До сказаного варто додати, що повстання охопило не лише Західну, а й Східну Галичину, на кордонах якої і побував поет восени 1846 року, а у «Сичах» знайшла відображення позиція Шевченка (заперечення революційності шляхти і повне оправдання дій селянства) під час суперечок поета з його польськими товаришами з приводу галицького повстання 1846 року. Іронія, що так яскраво виражена в байці, спрямована проти доктрини правого крила польського національно-визвольного руху, яке не вірило в історичну

роль народних мас і намагалося усунути від боротьби селянство [7, с. 22].

Отже, ознайомлення Т. Шевченка з повстанням у Галичині відбулося в кілька етапів. Перші відомості про нього він отримав весною-влітку 1846 року ще до відрядження в прикордонні з Галичиною губернії. Вони були не завжди достовірними, далеко неповними, але не могли не зацікавити Шевченка, демократичний світогляд якого давав можливість укласти в стрункі систему погляди на питання боротьби за соціальне і національне визволення й ролі в ньому народних мас. Зрештою, на той час, дана тема знайшла глибоке відображення в його творчості. Згадаймо лише «Гайдамаки», «Сон», «Кавказ».

Очевидно, не випадково маршрут чергового відрядження Шевченка восени 1846 року проліг у прикордонні з Галичиною губернії. Тут він мав нагоду ближче познайомитися з повстанням, пізнати його суть і спрямованість, побачити той відгомін, який знайшло воно серед селянства Правобережної України. А інформація про повстання, яку він отримав на засланні від учасників польського національно-визвольного руху, з одного боку, і селян, з другого, розставили крапки над «і» в оцінці Шевченком подій у Галичині. В результаті й була написана байка «Сичі», в якій поет дав чітку оцінку спробі шляхетського національно-визвольного повстання і селянському повстанню 1846 року. Вона кардинально відрізнялася від маси інсинуацій, вигадок і фальсифікацій, що появилися в той же час на сторінках багатьох видань різних країн Європи.

Список використаних джерел

1. Степовик Дмитро. Наслідуючи Христа: Віруючий у Бога Тарас Шевченко / Д. Степовик. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2013. – 480 с.
2. Чисніков В. Лукашевич Плагон Якимович / В. Чисніков, Д. Грузін // Енциклопедія історія України: у 10 т. – К. : Наукова думка, 2009. – Т. 6. – С. 292.
3. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість / І. Дзюба. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 718 с.
4. «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали. – К. : Наукова думка, 1989. – 544 с.
5. Шевченко Т. Розрита могила / Т. Шевченко // Кобзар. – К. : Просвіта 2006. – 344 с.
6. Полянський О. Селянське повстання 1846 р. у Галичині / О. Полянський // Український історичний журнал. – 1981. - №11. – С. 67-73; *Його ж*: Відгомін

селянського повстання 1846-1846 р. у Галичині серед слов'янських народів / О. Полянський // З історії міжслов'янських зв'язків. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 83-96; Стеблій Ф. Галицьке повстання 1846 / Ф. Стеблій // Енциклопедія історії України: [в 5 т.]. - Т. 2. – К.: Наукова думка, 2004. – С. 31; Заярнюк А. Ідіоми емансипації. «Визвольні проекти і галицьке село у середині XIX століття» / А. Заярнюк. – К.: Критика 2007. – С. 25-75.
7. Полянський О. Сторінка з біографії Кобзаря (з історії написання Т.Шевченком байки «Сичі») / О. Полянський // Джерело: науково-краєзнавчий часопис. – Тернопіль, 1994. – С. 14-23.
8. Аніcов В. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / В. Аніcов, Є. Середа. – К. : Дніпро, 1976. – С. 75-79.
9. Жур П. Дума про вогонь / П. Жур // Жовтень. – 1984. – №4.
10. Шевченківський словник: [у 2 т.]. – К., 1978. – Т. 1. – 416 с.
11. Зайончковский П. Кирилло-Мефодиевское общество / П. Зайончковский. – М., 1959. – 170 с.
12. Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. – К., 1958. – 440 с.
13. Щурат В. Вибрані праці з історії літератури / В. Щурат. – К., 1963. – 436 с.
14. Кирилюк С. Т. Г. Шевченко. Біографія / Т. Кирилюк та ін. – К. : Наукова думка, 1964. – 635 с.
15. Т. Г. Шевченко: Документи та матеріали до біографії (1814-1861). – К.: Вища школа 1975. – 432 с.
16. Шевченківський словник : у 2 т. – К., 1978. – Т. 2. – 410 с.
17. Дубина М. Шевченко і Західна Україна / М. Дубина. – К., 1969. – 155 с.
18. Большаков Л. Ліга невольничі. Книга пошуків і досліджень про Шевченка періоду заслання / Л. Большаков. – К. : Дніпро,1971. – 425 с.
19. Большаков Л. Добро найкраще в світі... Пошуки. Роздуми. Підсумки / Л. Большаков. – К. : Дніпро, 1981. – 301 с.
20. Івакін Ю. Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії 1847-1861 рр. / Ю. Івакін. – К. : Наукова думка, 1968. – С. 118-119.
21. Івакін Ю. Поезії Шевченка періоду заслання / Ю. Івакін. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 76-78.

Oleh Polians'kyi. A page from the Kobzar player biography: Taras Shevchenko and Western Ukraine

In the article the little known facts of T. Shevchenko acquaintance with western Ukrainian lands, in particular Volyn and Galicia, and representation of this acquaintance in his works are examined.

Key words: *Taras Shevchenko, Galicia, Volyn, rebellion of 1846.*